

УДК 004.738.5:1

DOI <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.2.31>

Клименко Михайло Анатолійович,
аспірант кафедри культурології та філософії культури
Національного університету «Одеська політехніка»
orcid.org/0009-0005-0274-4622
klimmikhailo31217@stud.op.edu.ua

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МАНІПУЛЯЦІЇ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ

На основі широкого кола англomовних джерел у статті аналізується феномен маніпуляції масовою свідомістю. Свідомість є найважливішим проявом духовної життєдіяльності. Від її функціонування залежить як життя окремої людини, так й розвиток усієї цивілізації та формування відповідної моделі реальності. Ключове питання, яке досліджується у статті: яким чином технологічна інфраструктура визначає межі автономії свідомості. Воно відображає глибинну трансформацію умов існування свідомості в епоху цифрових мереж, алгоритмічних систем штучного інтелекту та великого обсягу інформаційних потоків. Тому мета статті – дослідити маніпуляції масовою свідомістю у сучасну добу крізь призму філософсько-антропологічного аналізу. Мета та завдання статті визначили її методологічну основу. Методологія базується на синтезі методів герменевтики, компаративістики та контент-аналізу. Виявлено, що в основі маніпулювання масовою свідомістю лежить функція соціального регулювання, контролю та управління. З'ясовано, що поняття «маніпуляція» тлумачиться як програмування переконань, бажань та інших ментальних станів людини. Визначено, що маніпуляція масовою свідомістю не лише технологічний, але й цивілізаційний феномен. Трансформуються способи, якими спільноти виробляють, зберігають та передають смисли. Підкреслено, що свідомість постає не як когнітивна функція суб'єкта, а як колективний символічний простір, через який формуються ідентичності, ціннісні системи та моделі реальності.

Ключові слова: свідомість, маніпуляція масовою свідомістю, когнітивна війна, штучний інтелект, гносеологічна криза, інформаційний ландшафт, алгоритмічні платформи, соціальні мережі, ціннісні орієнтації.

Klimenko Mychailo,
Postgraduate Student at the Department of Cultural Studies
and Philosophy of Culture
Odesa Polytechnic National University
orcid.org/0009-0005-0274-4622
klimmikhailo31217@stud.op.edu.ua

PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF THE MANIPULATION OF MASS CONSCIOUSNESS

Based on a wide range of English-language sources, the article analyzes the phenomenon of mass consciousness manipulation. Consciousness is the most important manifestation of spiritual life. Both the life of an individual and the development of the entire civilization and the formation of a corresponding model of reality depend on its functioning. The key question explored in the article is how the technological infrastructure determines the boundaries of the autonomy of consciousness. It reflects the profound transformation of the conditions for the existence of consciousness in the era of digital networks, algorithmic systems of artificial intelligence and a large volume of information flows. Therefore, the purpose of the article is to investigate the manipulation of mass consciousness in the modern era through the prism of philosophical and anthropological analysis. The purpose and objectives of the article determined its methodological basis. The methodology is based on the synthesis of methods of hermeneutics, comparative studies and content analysis. It was found that the basis

© Клименко М. А., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

of mass consciousness manipulation lies in the function of social regulation, control and management. It is found that the concept of "manipulation" is interpreted as the programming of beliefs, desires and other mental states of a person. It is determined that the manipulation of mass consciousness is not only a technological, but also a civilizational phenomenon. The ways in which communities produce, store and transmit meanings are transformed. It is emphasized that consciousness appears not as a cognitive function of the subject, but as a collective symbolic space through which identities, value systems and models of reality are formed.

Key words: consciousness, manipulation of mass consciousness, cognitive war, artificial intelligence, epistemological crisis, information landscape, algorithmic platforms, social networks, value orientations.

Актуальність проблеми. Дослідження свідомості людини є конче актуальною проблемою. Свідомість – це найважливіший прояв духовної життєдіяльності, від функціонування якої залежить не лише життя окремої людини, а розвиток усієї цивілізації та формування відповідної моделі реальності. Свідомість завжди є відкритою для взаємодії в інтерсуб'єктивних відносинах, що утворюють колективний смисловий горизонт. Вона є онтологічною умовою людського існування, тим підґрунтям, через яке людина усвідомлює себе суб'єктом. Без свідомості неможливе ані формування ціннісних орієнтацій, ані критична рефлексія щодо власного місця в соціумі. Якщо у минулі століття проблематика свідомості досліджувалася переважно крізь призму онтології чи гносеології як питання про буття свідомості та про її пізнавальні можливості, то сьогодні на перший план виходить аксіологічна та культурно-антропологічна проблематика. Ключове питання перестало бути питанням: «Що є свідомість?», воно стає питанням: «Якою мірою свідомість є вільною?» та питанням: «Яким чином технологічна інфраструктура визначає межі автономії свідомості?». Це зміщення акцентів є не випадковим: воно відображає глибинну трансформацію самих умов існування свідомості в епоху цифрових мереж, алгоритмічних систем штучного інтелекту та безпрецедентного обсягу інформаційних потоків. **Мета статті** – дослідити маніпуляції масовою свідомістю у сучасну добу крізь призму філософсько-антропологічного аналізу. Задля досягнення визначеної мети, обрана **методологія дослідження**, яка базується на синтезі методів герменевтики, компаративістики та контент-аналізу.

Аналіз досліджень і публікацій. На початку ХХІ століття активно досліджується маніпуляція масовою свідомістю як явище, що пов'язане з аксіологічним ядром людського існування, спроможністю до вільного ціннісного самовизначення. В основі маніпулювання масовою

свідомістю лежить функція соціального регулювання, контролю та управління. Аналізуючи монографії та статті західноєвропейських та американських дослідників ХХІ століття, можна прийти до висновку, що поняття «маніпуляція» здебільшого тлумачиться як програмування переконань, бажань та інших ментальних станів людини. Іншими словами, поняття «маніпуляція» трактується як цілеспрямована інтервенція у внутрішній простір свідомості, що обминає критичне мислення та раціональне судження.

Так, письменниця, професор Гарварду Шошана Зубофф (Zuboff, 2019) у монументальному дослідженні «Доба наглядового капіталізму» розкриває парадоксальну ситуацію: прогрес технологій нагляду забезпечує спроможність зондувати свідомість, прогнозувати поведінку. Ця спроможність руйнує фундаментальний принцип Просвітництва – ідею індивідуального суверенітету, яку Імануїл Кант обґрунтовував як здатність людини використовувати власний розум без зовнішнього керівництва. Наглядний капіталізм створює архітектуру прогнозування поведінки, що формує асиметрії знань і влади між корпораціями капіталізму платформ та окремими громадянами, перетворюючи внутрішні стани свідомості (бажання, страхи, переконання) на товар, що циркулює на ринках прогнозів. З точки зору аксіології це означає, що традиційне протиставлення маніпуляції та свободи набуває нового, значно складнішого змісту. Маніпуляція більше не постає як зовнішній тиск на свідомість, що зберігає свою цілісність. Вона вбудовується у саму структуру інформаційного середовища, де функціонує свідомість. Йохай Бенклер, Роберт Фаріс та Хел Робертс у роботі «Мережева пропаганда: маніпуляція, дезінформація та радикалізація в американській політиці» (Benkler, Faris, Roberts, 2018) переконливо демонструють, що американська політична медіа-екосистема виявляє

асиметричну структуру, де правочентристські медіа утворюють щільно пов'язану пропагандистську мережу, тоді як інші медіа функціонують ближче до журналістських норм. Ця структурна асиметрія є не технічною помилкою, а наслідком десятиліть цілеспрямованого конструювання медіа-середовища, що формує відповідні ціннісні орієнтації мільйонів людей.

Автор концепції філософії інформації, італійський філософ Лучано Флоріді та його співавтори (Floridi et al., 2015) обґрунтовують, що сучасна людина існує в стані безперервного взаємопроникнення матеріального, віртуального та доповненого шарів реальності. Ця онтологічна умова породжує принципово нові форми ментальної діяльності та соціальної взаємодії, які попередні філософські системи (від дуалізму Рене Декарта до феноменології Едмунда Гусерля) не могли передбачити. А тому, поняття «свідомість» потребує переосмислення: вона більше не є замкнутим внутрішнім простором суб'єкта, а стає відкритою системою, вписаною в мережеву архітектуру інформаційних платформ. З позицій культурної антропології це означає фундаментальну трансформацію символічного універсуму, в якому формуються смисли, ідентичності та колективні уявлення (Розова, Чорна, 2023; Розова, 2023).

Сьогодні дослідники акцентують увагу на гносеологічній кризі, на алгоритмах ШІ як посередниках пізнання. Найглибша філософська загроза, яку несе алгоритмічна маніпуляція, полягає в гносеологічному вимірі трансформації самих умов, за яких людина пізнає дійсність. Алгоритмічні системи, що керують основними соціальними медіаплатформами, фундаментально переформатовують процес розвитку масової свідомості в демократичних суспільствах. Письменник і публіцист Елі Парізер (Pariser, 2011) першим концептуалізував це явище через метафору «фільтрувальної бульбашки» як персоналізованого інформаційного кокону, в якому алгоритми пропонують контент на основі попередніх уподобань користувача, створюючи ілюзію повноти знання при фактичній гносеологічній ампутації цілих сегментів реальності. Це питання має глибокі кореляції з класичною проблемою гносеології про межі та надійність пізнання. Якщо для Платона загрозу представляли тіні на стіні печери як хибні образи, що підміняють істинне

пізнання ідей, то для сучасної людини аналогічну роль виконують алгоритмічно підібрані стрічки новин та рекомендаційні системи. Але різниця є принциповою: печера Платона була метафорою природної обмеженості чуттєвого пізнання, тоді як сучасні «фільтрувальні бульбашки» є продуктом цілеспрямованого інженерного дизайну, направлено на максимізацію залученості користувачів (Zuboff, 2019; Habermas, 2022).

Фундаментальне дослідження Соруша Восугі, Деба Роя та Синана Арала (Vosoughi, Roy, Aral, 2018), у якому проаналізовано близько 126 000 повідомлень, приносить тривожне гносеологічне відкриття: неправдива інформація поширюється суттєво швидше, глибше й ширше, ніж правдива. Верхній 1% неправдивих новин охоплював від 1 000 до 100 000 осіб, тоді як правда поширювалася лише приблизно серед 1 000 людей. Це означає, що цифрове середовище системно надає перевагу хибному перед істинним, завдяки структурним особливостям людської психіки та алгоритмічній архітектурі, що її експлуатує. Ступінь новизни та емоційні реакції отримувачів є головною умовою поширення саме хибної інформації, що вказує на глибинний конфлікт між гносеологічною потребою в істині та психологічними потребами у емоційно насиченому наративі.

Саме це надало можливість Девіду Лазеру, Метью Бауму, Йохану Бенклеру, Адаму Берінськи, Келлі Грінхил, Філіппо Менцеру та ін. виявити проблему фейкових новин як глобальну проблему. Колектив авторів (Lazer et al., 2018) визначає фейкові новини як сфабриковану інформацію, що імітує медіа-контент за формою, але не за організаційним процесом чи наміром. Так, колектив соціологів (Grinberg et al., 2019), аналізуючи президентські вибори в США 2016 року, засвідчують, що, хоча фейкові новини становили майже 6% усього споживання новин, експозиція була сильно концентрованою: лише 1% користувачів піддавались впливу 80% фейкових новин. Ця концентрація свідчить про формування своєрідних гносеологічних анклавів у вигляді замкнених інформаційних спільнот, у яких хибні уявлення про реальність набувають статусу «знання» і підтримуються взаємним підтвердженням учасників. Соціологи зі США Ендрю Гесс, Джонатан Наглер та Джошуа Такер (Guess, Nagler, Tucker,

2019) акцентують увагу у своїх дослідженнях на демографічному вимірі: американці старші за 65 років удвічі частіше поширювали фейкові новини, ніж молодші користувачі. Це вказує на покоління, чий гносеологічний досвід формувався в інших медіа-системах і виявляє особливу вразливість у сучасному інформаційному ландшафті.

Виклад основного матеріалу. Філософсько-антропологічна перспектива дозволяє побачити маніпуляцію масовою свідомістю не лише як технологічний, але й як цивілізаційний феномен. Трансформуються способи, якими спільноти виробляють, зберігають та передають смисли. Необхідно підкреслити, що за таких умов свідомість постає не як когнітивна функція суб'єкта, а як колективний символічний простір, через який формуються ідентичності, ціннісні системи та моделі реальності.

Когнітивна війна, яку аналізують Кристоф Демпе та Гері Шаал з Гамбурзького університету імені Гельмута Шмідта, що знані своїми роботами у галузі досліджень когнітивної війни та дезінформації (Derpe, Schaal, 2024), являє собою еволюційовану форму не-кінетичного впливу. Остання зосереджується на модифікації когнітивних функцій та інтерпретативних рамок людини. Це означає перехід від маніпулювання інформаційним змістом до маніпулювання самими когнітивними процесами: увагою, здібністю до прийняття рішень, формуванням пам'яті. Тут стратегічною ціллю є не зміст думок, але формування мислення як такого. Важливо підкреслити, що з антропологічної точки зору – це безпрецедентна ситуація: вперше в історії цивілізації технологічні засоби дозволяють цілеспрямовано модифікувати не такий культурний продукт як наратив, міф, ідеологію, а саму здатність свідомості до продукування культурних смислів.

Не менш цікавими є думки доктора філософії, спеціаліста у галузі когнітивних наук Мікко Салмінена (Salminen, 2026) стосовно викликів військового лідерства в епоху когнітивної війни. Його дослідження сконцентровані на проблемі лідерства та взаємодії людини та технологій у військовому середовищі. Він акцентує увагу на тому, що раціональне прийняття рішень в умовах невизначеності компрометується дезінформацією та емоційною маніпуляцією. Соціальні мережі постають як основна платформа для

проведення когнітивних операцій впливу, часто підсилені аналітикою великих даних та інструментами штучного інтелекту. Когнітивні, технологічні та інформаційні виміри переплітаються, формуючи нові типи загроз, що вимагають цілісного антропологічного осмислення. Стійкість проти ефектів когнітивної війни потребує тренування медіаграмотності, критичного мислення та емоційної компетентності. Іншими словами, вона потребує комплексного розвитку тих антропологічних якостей, що лежать в основі повноцінного функціонування свідомості (Bennett, Livingston, 2020). Зауважимо, що десятиліття цілеспрямованих зусиль із «підриву» таких авторитетних інституцій, як партії, виборча система, державні та наукові установи, незалежна журналістика, структури громадянського суспільства, створили умови для нової, постфактичної інформаційної ери. Сучасна пропаганда, що базується на сукупності платформ соціальних мереж, автономних агентів, алгоритмів та великих даних, задіяних для маніпулювання громадською думкою, глобально зростає (Woolley, Howard, 2018). Ми простежуємо генезу цих «активних заходів» через десятиліття розвідувальної історії. Підкреслимо, що сучасна цифрова інформаційна війна будується на техніках обману, фальсифікації та маніпулюванні наративами, адаптованих до нових платформ (Rid, 2020).

Окрема антропологічна проблема, що потребує глибокого філософського осмислення, це проблема поляризації суспільної свідомості як наслідку алгоритмічної маніпуляції. З позицій комунікативної теорії Юргена Габермаса (Habermas, 2022), функціонування демократичного суспільства засновується на існуванні спільної публічної сфери: простору, де громадяни мають доступ до спільних фактів і здатні до раціональної деліберації. Коли цей спільний горизонт руйнується, а суспільство фрагментується на несумісні інформаційні світи, зникає сама можливість колективного самовизначення.

Соціолог, відомий своїми дослідженнями соціальних мереж та використання ІІІ у соціальних науках, Крістофер А. Бейл та його співавтори (Bail et al., 2018) у масштабному польовому дослідженні дійшли до парадоксального висновку: контакт із протилежними політичними поглядами в соціальних мережах може посилювати, а не послаблювати поляризацію. Республіканці, які стежили за ліберальним Twitter-ботом,

ставали суттєво більш консервативними, тоді як демократи виявляли незначне посилення ліберальних настроїв після стеження за консервативним ботом. Цей висновок руйнує інтуїтивне переконання у тому, що міжпартійна експозиція природно зменшує поляризацію, та розкриває складні психологічні механізми ідеологічного підкріплення в цифрових середовищах. З філософської перспективи це свідчить про те, що проста «відкритість» свідомості до альтернативних точок зору не є достатньою умовою для формування неупередженого судження – це парадокс, який ставить під питання оптимістичні припущення ліберальної теорії про самокоригувальну силу вільного ринку ідей.

Гордон Пенікук та Девід Ренд (Pencook, Rand, 2019) пропонують альтернативну гносеологічну модель, демонструючи, що сприйнятливість до фейкових новин краще пояснюється браком аналітичного мислення, ніж партійною мотивованою раціональністю. Інакше кажучи, причиною є не ідеологічна упередженість, а когнітивна нездатність залучити рефлексивне судження. Це відкриття має глибокий антропологічний зміст: воно свідчить про те, що вразливість до маніпуляції лежить не стільки в ідеологічних переконаннях, скільки в базовій якості когнітивних процесів, тобто у тому, наскільки свідомість практикує аналітичну рефлексію.

Брендан Нихан и Джейсон Райфлер (Nyhan, Reifler, 2010) у статті «Коли виправлення зазнають невдачі: збереження політичних заблуджень» засвідчують, що спростування політичних хибних уявлень може парадоксально зміцнювати саме ті переконання, які необхідно було б скоригувати. Цей «ефект зворотного удару» розкриває фундаментальну антропологічну рису: свідомість активно захищає свою ціннісну цілісність навіть ціною відмови від фактичної точності. Інші автори не безпідставно приходять до висновку, що доба дезінформації характеризується координованими атаками на авторитетні інституції, що руйнує епістемічні підвалини, на яких тримається демократичне врядування (Bennett, Livingston, 2020). Видатний філософ Юрген Габермас (Habermas, 2022) фіксує новий виток структурної трансформації публічної сфери, який зумовлений витісненням соціальними мережами традиційного медіагейткіпінгу, що загрожує деліберативній демократії

та потребує інституційних інновацій. Він вважає, що громадянські асамблеї являють собою цінний ресурс для протидії тенденціям фрагментації та поляризації, оскільки створюють умови для справжнього колективного рішення, ізольованого від алгоритмічного підсилення штучним інтелектом.

Висновки. Отже, сучасні дослідження розкривають маніпуляцію масовою свідомістю як складне, багатовимірне явище, що торкається найглибших підвалин людського існування: онтологічних умов буття свідомості, гносеологічних механізмів пізнання, аксіологічних засад ціннісного самовизначення та антропологічних структур колективного смислотворення. Конвергенція алгоритмічних платформ соціальних мереж, штучного інтелекту, прогресивного поведінкового таргетування та координованої інформаційної війни створює маніпулятивну інфраструктуру, здатну переформатовувати демократичні процеси та суспільну свідомість у масштабах цілих популяцій. Від алгоритмічних механізмів, які експлуатують когнітивні упередження, через нарративне конструювання, координоване на множинних платформах, до кризи деліберативної демократії в умовах фрагментації публічної сфери – усе це є сучасний ландшафт маніпуляції свідомістю, що вимагає невідкладної, комплексної відповіді, укоріненої в емпіричних дослідженнях та демократичних цінностях.

Але існують й контрсили, що сьогодні формуються. Зростає усвідомлення маніпулятивних механізмів та інвестиції в розвиток медіаграмотності (Humprecht, Esser, Van Aelst, 2020), заклики до прозорості та підзвітності платформ (Lazer et al., 2018), інтеграція деліберативних демократичних практик (Habermas, 2022) – усе це відкриває можливості для формування більш стійких інформаційних екосистем. Подальша доля маніпуляції масовою свідомістю суттєво залежатиме від успіху чи поразки цих контрзаходів. Філософія являє собою необхідну передумову збереження людської спроможності до автономного мислення перед обличчям маніпулятивних викликів. Але найважливіша умова полягає в тому, що захист свідомості починається з розуміння її природи, з відновлення філософського діалогу про те, чим є свідомість, яке її місце в культурному бутті людства і на яких засадах вона може лишатися вільною.

Список використаних джерел:

- Allcott H., Gentzkow M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211–236. <https://doi.org/10.1257/jep.31.2.211>.
- Bail C. A., Argyle L. P., Brown T. W., Bumpus J. P., Chen H., Hunzaker M. B. F., Lee J., Mann M., Merhout F., & Volfovsky A. (2018). Exposure to opposing views on social media can increase political polarization. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(37), 9216–9221. <https://doi.org/10.1073/pnas.1804840115>.
- Benkler Y., Faris R., Roberts H. (2018). Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics. *Oxford University Press*. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190923624.001.0001>.
- Bennett W. L., Livingston S. (2020). The disinformation age: Politics, technology, and disruptive communication in the United States. *Cambridge University Press*. <https://doi.org/10.1017/9781108914628>.
- Deppe C., Schaal G. S. (2024). Cognitive warfare: A conceptual analysis of the NATO ACT cognitive warfare exploratory concept. *Frontiers in Big Data*, 7, Vol. 7. <https://doi.org/10.3389/fdata.2024.1452129>.
- Floridi L. (Ed.). (2015). The onlife manifesto: Being human in a hyperconnected era. *Springer International Publishing*. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-04093-6>.
- Grinberg N., Joseph K., Friedland L., Swire-Thompson B., Lazer D. (2019). Fake news on Twitter during the 2016 U.S. presidential election. *Science*, 363(6425), 374–378. <https://doi.org/10.1126/science.aau2706>.
- Guess A., Nagler J., Tucker J. (2019). Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*, 5(1). <https://doi.org/10.1126/sciadv.aau4586>.
- Habermas J. (2022). *A new structural transformation of the public sphere and deliberative politics*. Polity Press.
- Humprecht E., Esser F., Van Aelst P. (2020). Resilience to online disinformation: A framework for cross-national comparative research. *The International Journal of Press/Politics*, 25(3), 493–516. <https://doi.org/10.1177/1940161219900126>.
- Lazer D. M. J., Baum M. A., Benkler Y., Berinsky A. J., Greenhill K. M., Menczer F., Metzger M. J., Nyhan B., Pennycook G., Rothschild D., Schudson M., Sloman S. A., Sunstein C. R., Thorson E. A., Watts D. J., & Zittrain J. L. (2018). The science of fake news. *Science*, 359(6380), 1094–1096. <https://doi.org/10.1126/science.aao2998>.
- Nyhan B., Reifler J. (2010). When corrections fail: The persistence of political misperceptions. *Political Behavior*, 32(2), 303–330. <https://doi.org/10.1007/s11109-010-9112-2>.
- Pariser E. (2011). The filter bubble: What the Internet is hiding from you. *Penguin Press*.
- Pennycook, G., Rand, D. G. (2019). Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition*, 188, 39–50. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.011>.
- Rid T. (2020). Active measures: The secret history of disinformation and political warfare. Farrar, Straus and Giroux.
- Salminen M. (2026). Military leadership in the age of cognitive warfare. In *Proceedings of the 21st European Conference on Cyber Warfare and Security (ECCWS)*. <https://doi.org/10.34190/iccws.21.1.4473>.
- Vosoughi S., Roy D., Aral S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146–1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>.
- Woolley S. C., & Howard P. N. (2018). Computational propaganda: Political parties, politicians, and political manipulation on social media. *Oxford University Press*. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190931407.001.0001>.
- Zuboff S. (2019). The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power. *PublicAffairs*.
- Розова Т. В. (2023) Digital anthropology: шлях від етнографічних досліджень до осягнення проблеми людини кіберантропологією. Digital transformations in culture: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing. С. 1–18. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-319-4-1>.
- Розова Т. В., Чорна Л. В. (2023). Культурно-антропологічні трансформації: шлях від тексту до образу. Cultural and artistic practices: world and Ukrainian context. Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing. С. 440–467. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-322-4-20>.
- Chorna L., Rozova, T., Rusakov S., Tselkovskiy H. (2023). The ideal in the cultural system: a structural-functional analysis. *Mizhdystsiylinarni doslidzhennia skladnykh system*, 23, 179–190. URL: <https://doi.org/10.31392/iscs.2023.23.179>.

References:

- Allcott, H., Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211–236. <https://doi.org/10.1257/jep.31.2.211>.
- Bail, C. A., Argyle, L. P., Brown, T. W., Bumpus, J. P., Chen, H., Hunzaker, M. B. F., Lee, J., Mann, M., Merhout, F., & Volfovsky, A. (2018). Exposure to opposing views on social media can increase political polarization. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(37), 9216–9221. <https://doi.org/10.1073/pnas.1804840115>.
- Benkler, Y., Faris, R., Roberts, H. (2018). Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics. *Oxford University Press*. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190923624.001.0001>.

- Bennett, W. L., Livingston, S. (2020). The disinformation age: Politics, technology, and disruptive communication in the United States. *Cambridge University Press*. <https://doi.org/10.1017/9781108914628>.
- Deppe, C., Schaal, G. S. (2024). Cognitive warfare: A conceptual analysis of the NATO ACT cognitive warfare exploratory concept. *Frontiers in Big Data*, 7, Vol. 7. <https://doi.org/10.3389/fdata.2024.1452129>.
- Floridi, L. (ed.). (2015). The onlife manifesto: Being human in a hyperconnected era. *Springer International Publishing*. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-04093-6>.
- Grinberg, N., Joseph, K., Friedland, L., Swire-Thompson, B., Lazer, D. (2019). Fake news on Twitter during the 2016 U.S. presidential election. *Science*, 363(6425), 374–378. <https://doi.org/10.1126/science.aau2706>.
- Guess, A., Nagler, J., Tucker, J. (2019). Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*, 5(1). <https://doi.org/10.1126/sciadv.aau4586>.
- Habermas, J. (2022). *A new structural transformation of the public sphere and deliberative politics*. Polity Press.
- Humprecht, E., Esser, F., Van Aelst, P. (2020). Resilience to online disinformation: A framework for cross-national comparative research. *The International Journal of Press/Politics*, 25(3), 493–516. <https://doi.org/10.1177/1940161219900126>.
- Lazer, D. M. J., Baum, M. A., Benkler, Y., Berinsky, A. J., Greenhill, K. M., Menczer, F., Metzger, M. J., Nyhan, B., Pennycook, G., Rothschild, D., Schudson, M., Sloman, S. A., Sunstein, C. R., Thorson, E. A., Watts, D. J., & Zittrain, J. L. (2018). The science of fake news. *Science*, 359(6380), 1094–1096. <https://doi.org/10.1126/science.aao2998>.
- Nyhan, B., Reifler, J. (2010). When corrections fail: The persistence of political misperceptions. *Political Behavior*, 32(2), 303–330. <https://doi.org/10.1007/s11109-010-9112-2>.
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. Penguin Press.
- Pennycook, G., Rand, D. G. (2019). Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition*, 188, 39–50. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.011>
- Rid, T. (2020). *Active measures: The secret history of disinformation and political warfare*. Farrar, Straus and Giroux.
- Salminen, M. (2026). Military leadership in the age of cognitive warfare. In *Proceedings of the 21st European Conference on Cyber Warfare and Security (ECCWS)*. <https://doi.org/10.34190/iccws.21.1.4473>.
- Vosoughi, S., Roy, D., Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146–1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>.
- Woolley, S. C., & Howard, P. N. (2018). *Computational propaganda: Political parties, politicians, and political manipulation on social media*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190931407.001.0001>.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.
- Rozova, T. V. (2023). Digital anthropology: shliakh vid etnohrafichnykh doslidzhen do osiahnennia problemy liudyny kiberantropolohiieiu. *Digital transformations in culture: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing, 1–18. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-319-4-1> [in Ukrainian].
- Rozova, T. V., Chorna, L. V. (2023). Kulturno-antropolohichni transformatsii: shliakh vid tekstu do obrazu. *Cultural and artistic practices: world and Ukrainian context: Scientific monograph*. Riga: Baltija Publishing, 440–467. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-322-4-20> [in Ukrainian].
- Chorna, L., Rozova, T., Rusakov, S., Tselkovskyi, H. (2023). The ideal in the cultural system: a structural-functional analysis. *Mizhdystsyplinarni doslidzhennia skladnykh system*, 23, 179–190. URL: <https://doi.org/10.31392/iscs.2023.23.179> [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 25.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026